

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-25>

УДК 341.4

Т. Л. СИРОЇД

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри міжнародного і європейського права

E-mail: t.l.syroid@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено міжнародно-правову основу протидії корупції універсального і регіонального характеру, що визнається стандартами та містить норми щодо запобігання цьому правопорушенню у приватній сфері. Зокрема, приділено увагу положенням єдиного універсального міжнародного договору – Конвенції ООН проти корупції, в якому знайшли своє закріплення норми щодо протидії корупції в приватному секторі. Зазначено, що положення Конвенції стали підґрунтям для розробки всеосяжної відповіді на глобальну проблему.

Висвітлено положення договірних (Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), Додатковий протокол до Конвенції (ETS 191), Конвенція Ради Європи про цивільно-правову відповідальність за корупцію (ETS 174)) і рекомендаційних норм, прийнятих у межах Ради Європи з протидії корупції. Підкреслено, що підхід цієї організації до боротьби з корупцією має три взаємопов'язаних аспекти: вироблення загальноєвропейських норм та стандартів, контроль за їх дотриманням, а також надання технічної допомоги державам і регіонам.

Зосереджено увагу на антикорупційних нормах Європейського Союзу (Договір про функціонування Європейського Союзу, директиви, галузеві норми тощо) та політиці Союзу щодо реформування існуючих правових приписів і відповідних заходів у цій сфері. Зазначено, що особливістю актів ЄС є акцентування уваги на ролі приватного сектору, як партнера у боротьбі з корупцією.

Здійснено аналіз правових інструментів Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) по боротьбі з корупцією, хабарництвом та сприяння сумлінності у державному і приватному секторах. Підкреслено, що ОЕСР є основним джерелом рекомендацій та керівних вказівок у галузі доброчесності бізнесу. Значимими є також практичні матеріали мета яких полягає в наданні допомоги державам-членам організації в реалізації положень договірних норм у галузі відповідальної ділової поведінки суб'єктів підприємницької діяльності. Зроблено відповідні висновки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *еврозлочин, законодавство ЄС, корупція, міжнародні організації, міжнародні стандарти, правопорушення, правова основа, протидія злочинності, приватний сектор, універсальні акти.*

Як цитувати: Сироїд Т. Л., Міжнародні стандарти протидії корупції у приватній сфері. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право»*. 2024. Вип. 37. С.214-224. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-25>

In cites: Syroid T. L., (2024). International anti-corruption standards in the private sphere. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (37), P.214-224 <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-25> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Корупція є ендемічним явищем, яке набуває різноманітних форм в усіх сферах життя суспільства, наприклад, хабарництво, розтрата, зловживання впливом, торгівля інформацією, зловживання службовими повноваженнями та незаконне збагачення.

Корупція пронизує державний і приватний сектори та завдає суттєвої шкоди іміджу підприємств, організацій тощо та перешкоджає встановленню їх конкурентоздатності, привабливості для інвестування тощо. Демократичні країни перебувають під безпрецедент-

ним внутрішнім та зовнішнім тиском, і зусилля щодо підтримки цілісності сьогодні важливі як ніколи.

Загрози іноземного втручання, розвиток штучного інтелекту, а також швидкість та масштаби зміни клімату породжують нові корупційні ризики і посилюють тиск на системи сумлінності.

Зміцнення цих рамок має важливе значення для підтримки уряду, приватного сектору та громадянського суспільства в ефективній боротьбі з корупцією та досягненні найкращих результатів для суспільства [1].

Слід зазначити, що серед цілей та завдань, що визначаються міжнародними органами та інституціями в ході підготовки та підписання міжнародних договорів у сфері попередження і боротьби зі злочинністю чільне місце займає боротьба з корупцією, одним із напрямків якої є криміналізація корупційних діянь. Більшість із таких діянь конвенції вимагають визнавати кримінально каранними, тобто закріплення їх у національному законодавстві держав-учасниць в якості злочину. Натомість слід вказати, що єдиного визначення корупції не існує, оскільки корупція існує у різних формах за участю різних учасників. Зважаючи на ту обставину, що це протиправне діяння є динамічним, змінює свої форми та види, міжнародна спільнота докладає зусиль щодо розробки належної правової основи задля попередження і протидії корупції та розвитку співпраці у цьому напрямку.

Вищезначене свідчить про **актуальність** обраної теми дослідження та її значимість для протидії транснаціональній злочинності як на міжнародному універсальному, так і регіональному рівнях.

Стан наукового дослідження теми. Слід зазначити, що в науці міжнародного і національного права окремим напрямком протидії корупції, формам протидії (зокрема цифровим), історичним аспектам прояву цього явища, ролі просвітницької діяльності з метою запобігання корупції, співвідношенню норм міжнародного права і національного законодавства приділено увагу в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема: Д. Гарбазей, К. Дацко, С. Деркач, Д. Кондратов, К. Кулик, Ю. Ломжець А., Мельник М., Посадас (Alejandro Posadas), К. Сантіко (Carlos Santiso), К. Четіна (Camilo Cetina) та ін. Водночас означена проблематика потребує подальшого дослідження з урахуванням особливостей міжнародних стандартів щодо протидії корупції у приватній сфері та існуючих змін у міжнародних актах.

Мета дослідження. Метою дослідження є висвітлення положень міжнародних актів універсального і регіонального характеру, що визнаються стандартами та містять норми щодо запобігання корупції у приватній сфері.

Основні результати дослідження. Приступаючи до викладення основного матеріалу слід зазначити, що універсальним актом, який визнається найважливішим міжнародним стандартом по боротьбі з корупцією є Конвенція ООН проти корупції (далі – КПК) [2], яка

зобов'язує держави-учасниці вжити заходів, «згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, спрямованих на запобігання корупції в приватному секторі, посилення стандартів бухгалтерського обліку та аудиту в приватному секторі та, у належних випадках, встановлення ефективних, відповідних і таких, що стримують, цивільно-правових, адміністративних або кримінальних санкцій за нежиття таких заходів». КПК поєднує в собі як превентивні, так і правозастосовні підходи.

Конвенцією передбачено низку заходів, спрямованих на досягнення означених цілей, які не є обов'язковими, але серед іншого можуть включати: а) сприяння співробітництву між правоохоронними органами та відповідними приватними юридичними особами; б) сприяння розробці стандартів і процедур, призначених для забезпечення добросовісності в роботі відповідних приватних юридичних осіб, у тому числі кодексів поведінки для правильного, добросовісного та належного здійснення діяльності підприємцями й представниками всіх відповідних професій та запобігання виникненню конфлікту інтересів, а також для заохочення використання добросовісної комерційної практики у відносинах між комерційними підприємствами та в договірних відносинах між ними та державою; с) сприяння прозорості в діяльності приватних юридичних осіб, у тому числі, в належних випадках, сприяння вжиттю заходів стосовно ідентифікації юридичних і фізичних осіб, причетних до створення корпоративних організацій та керування ними; д) запобігання зловживанню процедурами, які регулюють діяльність приватних юридичних осіб, у тому числі процедурами, які стосуються субсидій і ліцензій, що надаються державними органами для здійснення комерційної діяльності; е) запобігання виникненню конфлікту інтересів шляхом встановлення обмежень, у належних випадках й на обґрунтований строк, стосовно професійної діяльності колишніх державних посадових осіб у приватному секторі після їхнього виходу у відставку або на пенсію, якщо така діяльність або робота безпосередньо пов'язана з функціями, що такі державні посадові особи виконували в період їхнього перебування на посаді або за виконанням яких вони здійснювали нагляд; ф) забезпечення того, щоб приватні юридичні особи, з урахуванням їхньої структури й розміру, мали достатні механізми внутрішнього аудиторського контролю для надання допо-

моги в запобіганні та виявленні корупційних діянь і щоб рахунки та необхідні фінансові відомості таких приватних юридичних осіб проходили необхідні процедури аудиту й сертифікації.

Відповідно до КПК, держави-учасниці зобов'язуються вживати заходів проти низки правопорушень, пов'язаних з веденням бухгалтерського обліку, що здійснюються з метою скоєння будь-якого зі злочинів, визнаних такими відповідно до Конвенції. Кожна держава-учасниця відмовляє у звільненні від оподаткування стосовно витрат, що є хабарами, які є одним із складових елементів складу таких злочинів як: підкуп національних державних посадових осіб, підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій та, у належних випадках, стосовно інших витрат, зроблених з метою сприяння корупційним діянням (ст.12).

КПК містить норму щодо захисту інформаторів. Держави-учасниці зобов'язуються розглянути «можливість включення до своєї внутрішньої правової системи належних заходів для забезпечення захисту будь-яких осіб, які добросовісно й на обґрунтованих підставах повідомляють компетентним органам про будь-які факти, пов'язані зі злочинами, передбаченими Конвенцією, від будь-якого несправедливого поведіння» (ст. 33). Інформатор може працювати в державному чи приватному секторі, і, таким чином, сфера застосування статті охоплює обидва сектори.

Стандарт Конвенції ООН проти корупції містить зобов'язання щодо криміналізації хабарництва у приватному секторі, тобто коли «пасивний» учасник у ситуації з хабарництвом є особою, яка «керує роботою організації приватного сектора або працює на будь-якій посаді у такій організації» (ст. 21), а також про розкрадання будь-якого майна, приватних коштів або цінних паперів, чи будь-яких інших цінних предметів, які знаходяться у розпорядженні цієї особи на підставі її службового становища (ст. 22). Ряд статей зачіпає аспекти корупції у приватному секторі побічно, наприклад, стаття 18 про зловживання впливом, або стаття 23 про відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Стаття 26 поширює відповідальність за правопорушення, викладені в КПК, на юридичних осіб, таким чином, вона безпосередньо стосується корупційної поведінки компаній та інших суб'єктів приватного сектору.

У ряді інших статей вирішуються питання відповідальності, застосовні до суб'єктів

господарювання. У статті 34, що стосується наслідків корупційних діянь, пропонується, щоб держави-учасниці «розглядали корупцію як фактор, що має значення в провадженні про анулювання або розірвання контрактів, або відкликання концесій або інших аналогічних інструментів, або вжиття заходів для виправлення становища, яке склалося», що можуть вплинути на залучені до цього суб'єктів господарської діяльності.

Стаття 35 передбачає вжиття заходів для забезпечення того, щоб юридична або фізична особа, яка зазнала шкоди в результаті будь-якого корупційного діяння, мала право порушити провадження щодо осіб, які несуть відповідальність за цю шкоду, з метою одержання компенсації. Стаття 39 покладає на держави-учасниць зобов'язання щодо «вжиття заходів, які можуть бути необхідними для заохочення, відповідно до її внутрішнього права, співробітництва між національними слідчими органами й органами прокуратури та організаціями приватного сектора, зокрема фінансовими установами, з питань вчинення злочинів, визначених Конвенцією». Стаття також зобов'язує держави «розглянути питання про те, щоб заохочувати своїх громадян та інших осіб, які зазвичай проживають на її території, повідомляти національним слідчим органам й органам прокуратури про вчинення будь-якого злочину, визначеного Конвенцією».

Не менш плідною й активною у сфері протидії та запобігання корупції є діяльність міжнародних регіональних організацій. У першу чергу це стосується Ради Європи (далі – РЄ). Серед актів організації, що містять стандарти протидії корупції у приватній сфері, слід вказати такі: Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) [3], яка містить більш жорсткі зобов'язання щодо криміналізації підкупу у приватному секторі. Договір передбачає норми відповідно до яких сторони повинні визнати кримінальними злочинами, коли вони вчиняються навмисне в ході здійснення комерційної діяльності, такі діяння: «умисне надання під час здійснення підприємницької діяльності обіцянки, пропонування чи дачі прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким особам, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків» (ст. 7) та «умисне вчинення

під час здійснення підприємницької діяльності вимагання чи одержання прямо чи опосередковано будь-якими особами, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, будь-якої неправомірної переваги чи обіцянки такої вигоди для них особисто чи для інших осіб або прийняття пропозиції чи обіцянки отримання такої переваги з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків (ст. 8).

Конвенція вимагає, щоб санкції були ефективними, пропорційними і такими, що мають стримуючий вплив, у тому числі «покарання, що передбачає позбавлення волі, яке може спричинити видачу».

Однак, на відміну від хабарництва у державному секторі, щодо хабарництва у приватному секторі стандарт Конвенції вимагає докази того, що перевага була призначена для стимулювання дії або відмови від дії «порушуючи обов'язки» одержувача. Стаття 18 Конвенції передбачає забезпечення того, щоб юридичні особи могли бути притягнуті до відповідальності за кримінальні злочини, визнані такими відповідно до Конвенції. Додатковий протокол до Конвенції (ETS 191) охоплює підкуп вітчизняних та зарубіжних третейських суддів і присяжних засідателів [4].

Конвенція Ради Європи про цивільно-правову відповідальність за корупцію (ETS 174) [5] закріплює право осіб, які зазнали збитків унаслідок актів корупції, вимагати компенсацію за шкоду. Така компенсація може охоплювати матеріальні збитки, втрачену вигоду та немайнову шкоду.

Задля забезпечення відшкодування шкоди сторони договору повинні передбачити у своєму внутрішньому законодавстві такі умови компенсації заподіяної шкоди: і) вчинення відповідачем особисто або з його дозволу корупційної дії чи невжиття ним розумних заходів для запобігання вчиненню корупційної дії; ii) заподіяння шкоди позивачу; та iii) наявність причинного зв'язку між корупційною дією та заподіяною шкодою.

Інші основні моменти Конвенції включають недійсність контрактів, що передбачають вчинення акту корупції, можливість для всіх сторін контракту, чия згода була порушена актом корупції, звернутися до суду з метою визнання контракту таким, що не має юридичної сили, а також захист інформаторів, які сумлінно повідомляють про підозри у корупції.

Ще одним важливим джерелом Ради Європи є рекомендації. У цьому зв'язку слід згадати Рекомендацію № R (81) 12 Комітету міністрів державам-членам ЄС з економічної злочинності [6], яка рекомендує приділяти більше уваги щодо умов та відомостей, які мають подаватися для внесення комерційних організацій до державних реєстрів, бухгалтерського обліку, перевірки підприємств державними органами тощо.

Рекомендація передбачає запровадження посади Омбудсмена із захисту населення від зловживань та неналежної практики у світі бізнесу, а також заохочення торгових асоціацій та інших груп до розробки кодексів ділової етики.

Рекомендація № R (88) 18 Комітету міністрів державам-членам щодо відповідальності підприємств, які мають статус юридичної особи за злочини, вчинені при провадженні їх діяльності [7], націлена на низку ключових аспектів відповідальності підприємств, наприклад, у ній міститься принцип, згідно з яким підприємство має нести відповідальність «незалежно від того, чи може фізична особа, яка вчинила дії або яка не виконала таких, що становлять правопорушення, бути ідентифікована чи ні», і звільнення від відповідальності у випадку, коли «керівництво не причетне до скоєння злочину і вжило всіх необхідних заходів для запобігання його вчинення».

Серед інших рекомендацій Ради Європи в означеній сфері слід вказати такі: Рекомендація Rec (2003)4 Комітету міністрів державам-членам про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній, Рекомендація Rec (2004)20 Комітету міністрів державам-членам про судовий контроль щодо адміністративних актів, Рекомендація CM/Rec (2014)7 Комітету міністрів державам-членам про захист заявників, які повідомляють про порушення, Рекомендація 1908(2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Лобювання в демократичному суспільстві (Європейський кодекс належної поведінки при лобюванні)». Аспект доброчесності бізнесу торкається також Резолюція (97) 24 про двадцять керівних принципів протидії корупції [8], якою передбачено забезпечення відповідних заходів, щоб запобігти тиску на юристів, які займаються випадками корупції (принцип 5).

Не залишає поза увагою проблему корупції і Європейський Союз (далі – ЄС, Союз). Одним із інструментів Союзу, що допомагають зусиллям боротьби з корупцією, є забезпечен-

ня загального високого рівня законодавства або безпосередньо з питань корупції, або включення антикорупційних положень до іншого галузевого законодавства. ЄС працює над запобіганням корупції в межах, встановлених Договором про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) [9], відповідно до якого, ЄС повинен забезпечити високий рівень безпеки, у тому числі за рахунок запобігання та боротьби зі злочинністю і зближення кримінальних законів (ст. 67 ДФЄС). Стаття 83 ДФЄС визначає корупцію як «еврозлочин» – особливо серйозний злочин транскордонного характеру за допомогою якого ЄС може за певних обставин ухвалити мінімальні правила у цій галузі.

Правовою основою для боротьби з шахрайством та будь-якою іншою незаконною діяльністю, що стосується фінансових інтересів ЄС, є стаття 325 ТФЕУ, яка покладає на сам ЄС та його держави-члени зобов'язання захищати бюджет ЄС.

На протязі 2021-2023 рр. ЄС було здійснено модернізацію антикорупційного законодавства, прийнято низку нових директив і внесено зміни до діючих. Перш за все, слід вказати Повідомлення про боротьбу з корупцією 2023р. [10], Пропозицію про Директиву Європейського Парламенту і Ради про боротьбу з корупцією, що змінює Рамкове рішення Ради 2003/568/ЖНА та Конвенцію про боротьбу з корупцією за участю посадових осіб Європейських співтовариств або посадових осіб держав-членів Європейського Союзу та внесення поправок до Директиви (ЄС) 2017/ 1371 Європейського парламенту і Ради (далі – Директива про боротьбу з корупцією 2023 [11] та встановлення нового режиму санкцій ЄС за корупцію.

Повідомлення про боротьбу з корупцією 2023 р. торкається загальної проблематики корупції та її наслідків; поняття корупції; характеристики антикорупційної структури ЄС; підтримки боротьби з корупцією у державах-членах; інститутів ЄС і боротьби з корупцією; побудови загальної культури для боротьби з корупцією; антикорупції у зовнішній політиці ЄС.

Директива про боротьбу з корупцією 2023 встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів та санкцій за скоєння корупції, забезпечує кримінальну відповідальність за всі форми корупції в державах-членах ЄС з тим, щоб юридичні особи також могли бути притягнуті до відповідальності за такі правопорушення, а також перед-

бачає заходи щодо запобігання корупції та боротьби з нею.

Відповідно до Директиви кримінально-караними визнаються такі злочини як: хабарництво у державному секторі, хабарництво у приватному секторі, незаконне присвоєння, зловживання впливом, зловживання службовими повноваженнями, перешкоджання правосуддю, збагачення від корупційних правопорушень (ст. 9-13).

Документ передбачає види відповідальності юридичних осіб за участь у вищезначених кримінальних злочинах і вимагає від держав-членів забезпечувати відповідальність юридичних осіб, за винятком того, що така відповідальність є альтернативною відповідальності фізичних осіб (ст. 16). Це положення відповідає стандартній формулі, яку можна знайти в інших правових інструментах ЄС, і зобов'язує держави-члени забезпечувати, щоб юридичні особи могли бути притягнуті до відповідальності за кримінальні злочини, передбачені Директивою, скоєні на їх користь будь-якою особою, яка обіймає керівні посади, у межах правового регулювання, особою чи іншими особами, які перебувають під їх контролем чи спостереженням. Не обов'язково щоб така відповідальність була виключно кримінальною. Серед застосовних санкцій, щодо юридичних осіб зазначено такі: кримінальні або некримінальні штрафи, максимальний розмір яких не повинен становити менше 5 відсотків загального світового обороту юридичної особи, включаючи пов'язаних осіб, протягом фінансового року, що передує ухваленню рішення про накладення штрафу; виключення цієї юридичної особи з права на отримання державної допомоги або допомоги; тимчасовий або постійний виняток з процедур державних закупівель; тимчасове чи постійне позбавлення цієї юридичної особи права здійснювати комерційну діяльність; відкликання дозволів на ведення діяльності, в рамках якої було скоєно злочин; можливість органів державної влади анулювати або розірвати договір з ними, в рамках якого було скоєно правопорушення; поміщення юридичної особи під судовий нагляд; судова ліквідація юридичної особи; тимчасове або постійне закриття установ, які використовувалися для скоєння злочину (ст. 17).

В актах ЄС акцентовано увагу на ролі приватного сектору, як партнера у боротьбі з корупцією. У фінансовому секторі приватні підприємства мають зобов'язання по комплексній перевірці, які допомагають захистити фінансову систему ЄС. Їм потрібна підтримка

в їх зусиллях по виявленню і повідомленню про випадки відмивання доходів від корупції, а структура ЄС по боротьбі з відмиванням грошей спрямована на поліпшення розуміння ризиків суб'єктами приватного сектора і використання їх можливостей за виявленням і звітністю. Це підтримується інформацією від підрозділів фінансової розвідки та правоохоронних органів про типології корупції, тенденції та індикаторів ризику [10]. З метою розвитку культури добросовісності Директива 2022 року про корпоративну звітність у сфері стійкого розвитку [12] встановлює зобов'язання для організацій приватного сектора, що входять до сфери її дії, включати у свої управлінські звіти інформацію, пов'язану з діловою етикою та корпоративною культурою, включаючи боротьбу з корупцією.

У цьому зв'язку також слід згадати Директиву 2014/95/ЄС з питань розкриття нефінансової та різноманітної інформації деякими великими підприємствами та групами [13]. Директива «вимагає від тих чи інших компаній розкривати у своєму управлінському звіті інформацію про політику, що проводиться, ризики та результати щодо екологічних питань, соціальних і кадрових аспектів, дотримання прав людини, проблеми боротьби з корупцією та хабарництвом, а також про диверсифікацію в їхніх радах директорів».

Серед галузевого законодавства слід вказати Директиву (ЄС) 2018/1673 Європейського парламенту та Ради від 23 жовтня 2018 р. про боротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального законодавства [14], що встановлює мінімальні правила визначення кримінальних злочинів та санкцій у сфері відмивання грошей за «злочинну діяльність», включаючи корупційні правопорушення. Директива закріплює відповідальність для юридичних осіб (ст. 7) та відповідні санкції. Слід зазначити, що Директива (ЄС) 2018/1673 встановлює, що корупція повинна розглядатися як предикатний злочин по відношенню до відмивання грошей. Однак ця Директива не зобов'язує держави-члени криміналізувати придбання, володіння або використання майна, отриманого внаслідок корупції, якщо особа була причетна до злочину, внаслідок якого було отримано майно («самовідмивання»). Вищеозначена Директива про боротьбу з корупцією 2023 передбачає таку цілеспрямовану вимогу, створюючи склад злочину «збагачення за рахунок корупції». У разі цього злочину обвинуваченню доведеться лише довести зв'язок між власністю та причетністю до

корупції, так само як їм доведеться довести корупцію як основне правопорушення з метою відмивання грошей (ст.13) [11].

У липні 2021 року Комісія прийняла законодавчі пропозиції про посилення правил Союзу щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму [15], зокрема, шляхом посилення здатності підрозділів фінансової розвідки виявляти, аналізувати та поширювати фінансову інформацію, пов'язану з доходами, одержаними злочинним шляхом. Це ключова умова для ефективного розслідування та переслідування корупційних злочинів.

ЄС регулює питання повернення та конфіскації активів для повернення доходів від злочинів, у тому числі у випадках корупції. Оновлену версію нормативів з означеного питання було запропоновано Комісією у травні 2022 року. Нова Директива про повернення та конфіскацію активів [16] має за мету посилити можливості компетентних органів щодо виявлення, заморожування та управління активами, а також посилити і розширити можливості конфіскації, щоб охопити всю відповідну злочинну діяльність, яку здійснюють організовані злочинні групи, тим самим забезпечуючи можливість конфіскації всіх відповідних активів. Нарешті, Директива сприятиме покращенню співпраці між усіма органами, що беруть участь у поверненні активів, і сприятиме більш стратегічному підходу до повернення активів за допомогою більшої відданості цих органів досягненню спільних цілей у цьому напрямку.

У межах Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) було прийнято понад 20 правових інструментів для боротьби з корупцією, хабарництвом та сприяння сумлінності у державному та приватному секторах. До них належать рішення, рекомендації, декларації та міжнародні угоди.

Серед цих актів слід зазначити Конвенцію ОЕСР щодо боротьби з підкупом іноземних посадових осіб під час здійснення міжнародних комерційних угод [17], яка передбачає встановлення відповідальності юридичних осіб за підкуп посадової особи іноземної держави (ст. 2) та вжиття заходів з метою «перешкодити веденню «подвійної бухгалтерії», здійснення неврахованих угод, відображення неіснуючих витрат і пасивів з хибним зазначенням їх джерела, а також використання підроблених документів компаніями, які є суб'єктами зазначених законів та правил, з метою підкупу іноземних посадових осіб або приховання факту такого підкупу (ст. 8).

Конвенція ОЕСР щодо боротьби з хабарництвом [18] встановлює юридично обов'язкові стандарти для криміналізації підкупу іноземних державних посадових осіб у міжнародних ділових операціях та передбачає відповідні заходи з метою забезпечення їх ефективності. Це перший та єдиний міжнародний антикорупційний інструмент, орієнтований на «бік пропозиції» хабарництва.

Слід зазначити, що ОЕСР є основним джерелом рекомендацій та керівних вказівок у сфері доброчесності бізнесу. Зокрема, в 2009 році ОЕСР було прийнято Рекомендацію з метою розширення можливостей держав-учасниць Конвенції ОЕСР 1997 р. [19], в якій міститься заклик до держав ретельно дослідити такі сфери, як, наприклад: підвищення рівня поінформованості у державному та приватному секторі; бухгалтерський облік, зовнішній аудит, внутрішній контроль, питання етики, вимоги та практики дотримання нормативно-правового регулювання; закони та нормативні акти з метою забезпечення збереження відповідних даних та їх доступності для проведення перевірок і розслідувань; відмова в державних перевагах (наприклад, у контрактах на закупівлю) в якості санкції за хабарництво.

Рекомендація Ради ОЕСР зі співробітництва з метою розвитку з управління ризиком корупції (Рекомендація 2016 р.) [20] містить 10 положень, які стосуються заходів щодо запобігання, виявлення, покарання та управління корупцією у співпраці з метою розвитку. Ці положення поділяються на чотири категорії: Інституційна основа та навчання. Заходи моніторингу та контролю. Звітність та санкції у справах. Спільна робота у різних контекстах.

У 2019 році прийнято Рекомендацію Ради по боротьбі з хабарництвом та офіційно підтримуваними експортними кредитами [21] відповідно до якої члени ОЕСР та інші країни, які не є членами, що приєдналися до Рекомендації, демонструють їхню постійну прихильність до вжиття відповідних заходів щодо запобігання хабарництва в експортних операціях, які вони підтримують.

2021 рік ознаменовано прийняттям ОЕСР Рекомендації щодо подальшої боротьби з підкупом іноземних державних посадових осіб під час міжнародних ділових операцій, яка доповнює Конвенцію про боротьбу з хабарництвом з метою подальшого зміцнення та підтримки її реалізації [22]. Рекомендація 2021 р. містить розділи за ключовими темами, які виникли або істотно змінилися у сфері боротьби з корупцією, зокрема: просувати ціліс-

ний підхід до боротьби з хабарництвом за кордоном за допомогою нових заходів щодо підвищення обізнаності та навчання, а також виявлення ключових державних установ, включаючи іноземні представництва, підрозділи фінансової розвідки, податкові органи та агентства з офіційної допомоги з метою розвитку; посилити дотримання законів про хабарництво за кордоном, у тому числі шляхом запобігання виявлення та розслідування випадків хабарництва за кордоном, більш ефективної міжнародної співпраці між правоохоронними органами та співробітництва у справах, що стосуються кількох юрисдикцій; вирішити проблему попиту у справах про хабарництво за кордоном, заклавши країни приділити увагу проблемі вимагання та отримання хабарів і краще підтримувати компанії, що стикаються з ризиками вимагання хабарів; ввести положення про основні принципи та особливості позасудових дозволів; включити положення щодо забезпечення всебічного й ефективного захисту інформаторів у державному та приватному секторах; заохочувати країни стимулювати підприємства до розробки програм внутрішнього контролю, етики та дотримання або заходів щодо запобігання і виявлення хабарництва за кордоном [23].

ОЕСР також розроблено низку практичних матеріалів мета яких полягає в наданні допомоги державам-членам організації щодо реалізації положень договірних норм у сфері відповідальної ділової поведінки суб'єктів підприємницької діяльності серед яких слід вказати такі: Декларація про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства, Керівні засади ОЕСР для багатонаціональних підприємств, Посібник з комплексної перевірки для відповідального ведення бізнесу, Посібник з комплексної перевірки для значної взаємодії із зацікавленими сторонами у видобувальному секторі, Посібник з комплексної перевірки для відповідальних ланцюжків поставок у секторі одягу та взуття, Посібник з комплексної перевірки для відповідальних ланцюжків поставок корисних копалин із зон, порушених конфліктом, та зон високого ризику, Керівництво ОЕСР-ФАО з відповідальних ланцюжків постачання сільськогосподарської продукції, Декларація про сумлінність, чесність та прозорість у веденні міжнародного бізнесу та фінансів, Рекомендація про ефективні заходи проти злісних картелів тощо.

Виходячи з вищезначеного доходимо таких висновків: Єдиним універсальним юридично обов'язковим документом щодо бороть-

би з корупцією є Конвенція ООН проти корупції. Підхід КПК, що далеко йде, та обов'язковий характер багатьох її положень роблять її унікальним інструментом для розробки всеосяжної відповіді на глобальну проблему. Конвенція охоплює п'ять основних сфер: превентивні заходи, криміналізація та правоохоронна діяльність, міжнародне співробітництво, повернення активів, а також технічна допомога й обмін інформацією. Конвенція охоплює різні форми корупції, такі як хабарництво, зловживання впливом, зловживання службовими повноваженнями та акти корупції у приватному секторі. Моніторинг дієвості виконання Конвенції здійснює Механізм огляду реалізації (IRM), що являє собою процес колегіальної оцінки, який допомагає державам-учасникам ефективно здійснювати Конвенцію.

На рівні регіональних міжнародних організацій також розроблено низку правових актів обов'язкового і рекомендаційного характеру у сфері протидії корупції, серед яких слід вказати акти Ради Європи.

Підхід цієї організації до боротьби з корупцією має три взаємопов'язаних аспекти: вироблення загальноєвропейських норм та стандартів, контроль за їх дотриманням, а також надання технічної допомоги державам та регіонам [24]. Правову основу РЄ також складають конвенції та рекомендації в яких приділено суттєву увагу протидії корупції у приватній сфері.

Підвалини протидії корупції в межах ЄС ґрунтуються на положеннях ДФЄС відповідно до якого Союз пропонує нове законодавство та працює над запобіганням корупції. Наразі триває реформа діючих норм, розпочата у 2021 р., яка має за мету модернізацію поточної, фрагментованої та передлісабонської структури ЄС щодо боротьби з корупцією і виконує міжнародні зобов'язання відповідно до Конвенції ООН проти корупції.

В основу реформи покладено прирівнення відповідальності представників держав-

ного і приватного сектору, причетних до скоєння корупційних діянь та підвищення ступеня гармонізації законодавства держав-членів.

Щодо правових інструментів ОЕСР у сфері боротьби з корупцією, хабарництвом та сприяння сумлінності у державному та приватному секторах, то їх складовою є рішення, рекомендації, декларації та міжнародні угоди. Конвенції встановлюють юридично обов'язкові стандарти криміналізації протиправних діянь, а прийняті рекомендації направлені на розвиток договірних норм та підсилення співпраці у відповідному напрямку. Слід зазначити, що ОЕСР є основним джерелом рекомендацій та керівних вказівок у сфері доброчесності бізнесу. Хоча рекомендації ОЕСР не є юридично обов'язковими, практика надає їм величезну моральну силу, оскільки вони відбивають політичну волю прибічників. Тому очікується, що суб'єкти, які приєднуються до відповідних актів, докладуть зусиль для їх повної реалізації.

Корупційні правопорушення є складною категорією злочинів для виявлення та розслідування, оскільки вони найчастіше відбуваються в рамках змови між двома або більше зацікавленими сторонами і не мають безпосередньої та очевидної жертви, яка могла б подати скаргу.

Таким чином, значна частина корупційних злочинів залишається непоміченою, а злочинні угруповання можуть отримувати вигоду від доходів від своєї корупції. Чим більше часу потрібно для розкриття корупційного злочину, тим важче знайти докази. Таким чином, слід забезпечити на національному рівні наявність у правоохоронних органів та прокуратури відповідних інструментів розслідування для збирання відповідних доказів корупційних злочинів, а на міжнародному – відповідний рівень співпраці держав, спеціалізованих установ універсального і регіонального характеру, яка повинна ґрунтуватися на міжнародних актах універсального і регіонального характеру у сфері протидії корупції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. OECD Global Anti-Corruption & Integrity Forum. URL: <https://www.oecd.org/corruption-integrity/forum/home/> (дата звернення 26.12.2023)
2. United Nations Convention Against Corruption. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf (дата звернення 10.01.2024)
3. Criminal Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f5> (дата звернення 10.01.2024)
4. Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168008370e> (дата звернення 10.01.2024)
5. Civil Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f6> (дата звернення 08.01.2024)
6. Recommendation No. R (81) 12 of the Committee of Ministers to Member States on Economic Crime. URL: <https://rm.coe.int/16806cb4f0> (дата звернення 10.01.2024)

- 7.Recommendation No. R (88) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Liability of Enterprises Having Legal Personality for Offences Committed in the Exercise of Their. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804f3d0c> (дата звернення 01.02.2024)
- 8.Twenty Guiding Principles against Corruption (Resolution (97) 24). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cc17c> (дата звернення 25.01.2024)
- 9.Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення 18.01.2024)
- 10.Joint Communication to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the fight against corruption. JOIN/2023/12 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023JC0012> (дата звернення 23.01.2024)
- 11.Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council. COM/2023/234 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2023%3A234%3AFIN> (дата звернення 23.01.2024)
- 12.Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance) PE/35/2022/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464> (дата звернення 28.01.2024)
- 13.Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095> (дата звернення 19.01.2024)
- 14.Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law PE/30/2018/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32018L1673&qid=1655905509021&rid=1> (дата звернення 23.01.2024)
- 15.Anti-money laundering and countering the financing of terrorism legislative package. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/anti-money-laundering-and-countering-financing-terrorism-legislative-package_en (дата звернення 23.01.2024)
- 16.Proposal for a Directive of the European Parliament and of THE Council on asset recovery and confiscation COM/2022/245 final. Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on asset recovery and confiscation COM/2022/245 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0245&qid=1653986198511> (дата звернення 25.01.2024)
- 17.Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecd-anti-bribery-convention-booklet.pdf> (дата звернення 16.01.2024)
- 18.Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecd-anti-bribery-convention-booklet.pdf> (дата звернення 25.12.2023)
- 19.Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions 2009. URL: <https://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/OECD-Anti-Bribery-Recommendation-ENG.pdf> (дата звернення 27. 12.2023)
- 20.Recommendation of the Council for Development Co-operation Actors on Managing the Risk of Corruption 2016. URL: <https://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/Recommendation-Development-Cooperation-Corruption.pdf> (дата звернення 20. 01.2024)
- 21.Recommendation of the Council on Bribery and Officially Supported Export Credits (OECD/LEGAL/0447). URL: [https://one.oecd.org/document/TAD/ECG\(2019\)2/En/pdf](https://one.oecd.org/document/TAD/ECG(2019)2/En/pdf) (дата звернення 12.01.2024)
- 22.Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0378> (дата звернення 27. 12.2023)
- 23.OECD Convention against Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//treaties/definitions/treaty/oecd-convention-on-combating-bribery-of-foreign-public-officials-in-international-business-transactions_html/OECD_Corruption_EN.pdf (дата звернення 14.01.2024)
- 24.Сироїд Т.Л, Міжнародне кримінальне право: підручник. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків: Право, 2023. 264 с.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024

Стаття рекомендована до друку 29.03.2024

T. L. SYROID

DSc (Law), Professor,

Head of the Department of International and European Law

E-mail: t.l.syroid@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

V.N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, 61022, Svobody square,4

INTERNATIONAL ANTI-CORRUPTION STANDARDS IN THE PRIVATE SPHERE

ANNOTATION. The article examines the international legal basis for combating corruption of a universal and regional nature, which is recognized by standards and contains norms for preventing this offense in the private sphere. In particular, attention is paid to the provisions of the only universal international treaty - the UN Convention against Corruption (UNCAC), in which the norms for combating corruption in the private sector were established. It is noted that the provisions of the UNCAC became the basis for the development of a comprehensive response to the global problem.

The provisions of the treaties (The Criminal Law Convention on Corruption (ETS 173), Additional Protocol to the Convention (ETS 191), Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (ETS 174)) and advisory norms adopted within the framework of the Council of Europe on countering corruption. It is emphasized that the approach of this organization to the fight against corruption has three interrelated aspects: development of pan-European norms and standards, monitoring of their compliance, as well as provision of technical assistance to states and regions.

The focus is on the anti-corruption norms of the European Union (Treaty on the Functioning of the European Union, directives, sectoral norms, etc.) and the policy of the Union regarding the reform of existing legal prescriptions and relevant measures in this area. It is noted that a feature of EU acts is the emphasis on the role of the private sector as a partner in the fight against corruption.

An analysis of the legal instruments of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) on combating corruption, bribery and promoting integrity in the public and private sectors was carried out, and it was emphasized that the OECD is the main source of recommendations and guidelines in the field of business integrity. Practical materials, the purpose of which is to provide assistance to member states of the organization in implementing the provisions of treaty norms in the field of responsible business behavior of business entities, are also significant. Appropriate conclusions have been made.

KEY WORDS: *Eurocrime, EU legislation, corruption, international organizations, international standards, offenses, legal basis, crime prevention, private sector, universal acts.*

REFERENCES

- 1.OECD Global Anti-Corruption & Integrity Forum. URL: <https://www.oecd.org/corruption-integrity/forum/home/>
- 2.United Nations Convention Against Corruption. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf
- 3.Criminal Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f5>
- 4.Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168008370e>
- 5.Civil Law Convention on Corruption. URL: <https://rm.coe.int/168007f3f6>
- 6.Recommendation No. R (81) 12 of the Committee of Ministers to Member States on Economic Crime. URL: <https://rm.coe.int/16806cb4f0>
- 7.Recommendation No. R (88) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Liability of Enterprises Having Legal Personality for Offences Committed in the Exercise of Their. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804f3d0c>
- 8.Twenty Guiding Principles against Corruption (Resolution (97) 24). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cc17c>
- 9.Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
- 10.Joint Communication to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the fight against corruption. JOIN/2023/12 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023JC0012>
- 11.Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council. COM/2023/234 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2023%3A234%3AFIN>
- 12.Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards

corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance) PE/35/2022/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464>

13. Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0095>

14. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law PE/30/2018/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32018L1673&qid=1655905509021&rid=1>

15. Anti-money laundering and countering the financing of terrorism legislative package. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/anti-money-laundering-and-countering-financing-terrorism-legislative-package_en

16. Proposal for a Directive of the European Parliament and of THE Council on asset recovery and confiscation COM/2022/245 final. Proposal for a DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on asset recovery and confiscation COM/2022/245 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0245&qid=1653986198511>

17. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecd-anti-bribery-convention-booklet.pdf>

18. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecd-anti-bribery-convention-booklet.pdf>

19. Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions 2009. URL: <https://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/OECD-Anti-Bribery-Recommendation-ENG.pdf>

20. Recommendation of the Council for Development Co-operation Actors on Managing the Risk of Corruption 2016. URL: <https://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/Recommendation-Development-Cooperation-Corruption.pdf>

21. Recommendation of the Council on Bribery and Officially Supported Export Credits (OECD/LEGAL/0447). URL: [https://one.oecd.org/document/TAD/ECG\(2019\)2/En/pdf](https://one.oecd.org/document/TAD/ECG(2019)2/En/pdf)

22. Recommendation of the Council for Further Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0378>

23. OECD Convention against Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//treaties/definitions/treaty/oecd-convention-on-combating-bribery-of-foreign-public-officials-in-international-business-transactions_html/OECD_Corruption_EN.pdf

24. T. L. Syroid, International criminal law: a textbook. Kharkiv. national University named after V. N. Karazina. Kharkiv: Pravo, 2023. 264 p. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 02.02.2024

The article is recommended for printing 29.03.2024